

SZABADVÁRY FERENC*

Alkímia Magyarországon

Az emberiség bizonyos kémiai, pontosabban mondva kémiai technológiai ismeretei ősrégiak, messze megelőzik írásos korának kezdetét. Hiszen az őseink tudott élelmet biztosítani, tudott bort készíteni, tudott kezdetleges lakóhelyet kialakítani, tudott valamilyen védőeszközt használni, tudott bőr vagy textilféleséget magának termelni stb. Mindezeknek kezdetét nem ismerjük. Az írás megjelenésével aztán lehetett tudatosan foglalkozni a tárgyakkal és jelenségekkel, keresni ezeknek okait, szóval megjelentek a tudományok és meg lehetett azok segítségével a dolgokat és jelenségeket jól vagy gyakran rosszul magyarázni. A legrégebb tudományok közé tartozik a kémia, amely szó ókori egyiptomi eredetű. Az arabok elébe tették az ő „al” névelőjüket, így lett e tudományból kémia helyett alkémia, hogy aztán később az alkémiától való megkülönböztetésül újra megjelenjék a kémia szó.

A fő kutatási célja az alkémiának az arannyal állt kapcsolatban. Az arany furcsa dolog. Értékes volt már az ókorban és az maradt máig. Hogyan lehet több aranyat szerezni, másból csinálni, ezzel foglalkozni. Kutatták ezt már egyiptomiak, arabok, görögök, aztán európaiak is. E kutatásokhoz találták fel a kémiai műveleteket és az ehhez szükséges eszközöket. E kutatáshoz vagy -ról írtak könyveket. Sok minden újat tanult meg e munka révén a kutató, de az aranycsinálás csak nem sikerült, tulajdonképpen máig sem. Pedig sokan várták az eredményt. Főurak, főpapok, királyok várták alkalmazott alkémikusaik eredményeit. Pénzzel, sok pénzzel támogatták a kutatásokat és várták az eredményeket. De a szakmában sok szélhámos volt, akik látszateredményeket produkáltak, de igazi pénzt vártak, s sok esetben kaptak is, ami után vagy megszöktek vagy kivégeztettek. Persze újkori századainkban már igazi kémiai kutatás is folyt a sok laboratóriumban, sok eredménnyel, melyből sok, nagyon sok máig is létezik, tanítják az iskolákban, egyetemeken. S valahogy nem értek ezek az eredmények össze az alkémiával, az alkémikusokkal. Külön pályán futott a kémikus és más pályán az alkémikus.

A kémia diadalmasan tört előre. Egyre újabb és újabb eredményeket ért el, a kémikus kutatott és kutat, és tudásunkat szüntelenül növeli. Az alkémia pedig befejezte szereplését, legfeljebb egy megrögzött ember még mindig kísérletezik vele, de ez már nem tartozik témánkhoz.

Most térjünk rá hazánkra. Nem érintjük gazdag eredményeinket a kémia területéről, az alkémia magyarországi szerepéről fogok szólni. Az alkémia első jelét 1273-ban találni nálunk. A pápa ak-

* Országos Műszaki Múzeum, 1117 Budapest XI., Kaposvár u. 13.

kor a budavári domonkos kolostor tagjainak megtiltotta, hogy alkémiával foglalkozzanak, ezt tanítsák. Ilyen leiratot azonban minden domonkos kolostor kaphatott, s minden jel szerint kaptak is. Furcsa dolog, de ebből is látjuk, hogy alkémiával elsősorban papok foglalkoztak. De ez érthető is, hiszen a korai középkorban többnyire mindenütt csak a papok tudtak írni és olvasni, s azt is csak latin nyelven. Az alkémiához a papok után elsősorban a főurak vonzódtak és váraikban szívesen látták vendégül az alkémistákat. De még uralkodók, királyok és királynők is foglalkoztak alkémiával nálunk.

Zsigmond király (1387–1437) felesége, **Cillei Borbála** (1392–1451) számos alkémistát foglalkoztatott, és személyében is igyekezett ebbe bekapcsolódni és kísérletezni. Az alkémistáknak mindenütt csak egy céljuk volt: aranyat előállítani valami másból. És ezt a mást az idők és munkák során szinte valamennyi vegyszerrel összehozták. Borbála királynét férje elvitte a híres konstanzi zsinatra Svájcba, de ott az asszony letért úgymond a „*hitvesi hűség útjáról*”, ezért férje, a király hazaküldte, és Nagyváradra száműzte. Ott kezdett a királynő alkémiával foglalkozni alkémisták társaságában. Később kibékült a királlyal és megszüntette alkémista kapcsolatait. A király halála után visszavonult csehországi várába (mert hiszen akkor Csehországnak és Magyarországnak, meg még a német birodalomnak is közös uralkodója volt. Hiába, Árpádházi királyaink után csak Mátyás volt magyar, a többi mind, mind külföldről jött.) Az özvegy királynő várában folytatta a „*kinskeresést*”. Egy cseh alkémista meglátogatta és tapasztalatairól így számolt be: „*Sok felől hallottam, hogy a fennkölt emlékü Zsigmond király neje a tudományban járatos és ezért felkerestem őt és megnéztem kissé művészetét. A feleletekben finom asszonyi ravaszság nyilvánult meg. Szemem előtt vett higanyt, arzént és más anyagot, melyet megnevezni nem akart, és ebből fehér port készített, amelytől a réz fehér lett. Olyan karcot hagyott hátra, mint az ezüst, de a kalapácsütést nem bírta el. Ezzel sok embert megcsalt. Egy más alkalommal vas és rézanyagot egyéb porokkal kevert össze, s egyenlő arányban arannyal olvasztott. A fém a megolvasztás után olyan volt, mint a legtisztább arany, de ha olvasztották, elvesztette színét. Sok kereskedőt félrevezetett e mesterkedése. Ő börtönbe akart vetni, Isten azonban megsegített és békével távozhattam.*” (Az eredeti szöveg persze latin nyelvű.)

Mátyás király (1458–1490) minden akkori tudomány után érdeklődött, s szívesen fogadott tudósokat. Ezek közt gyakran voltak alkémisták. Híres könyvtárában a középkor szinte minden könyvét megtalálhatta, köztük alkémista könyvek is voltak. **Marsilius Ficinus** (1433–1499), korának egyik legnevesebb tudósa számos könyvet írt, köztük „*De triplici*” című alkémista tartalmú munkáját „*Pannónia mindenkor győzhetetlen királyának*” ajánlotta.

Mátyás utóda, **II. Ulászló** (1490–1516) sok nehézséggel küzdött, hiszen a török már ott szorongott a szomszédban. A király alkémistáktól remélte helyzete javulását, sőt maga is kísérletezett ezzel.

Melchior Miklós volt a legnevesebb alkémistánk, csak éppen nem sokat tudunk róla. Még az sem biztos, hogy ő írt mindent, ami nevét viseli. Ebből egy neki tulajdonított írás egy részletét idézem: „*Kyrie Jóságnak forrása, eme szent művészetnek sugallója, melyből minden jó jön ki a te híveid számára. Könyörülj Krisztus! Az áldott művészetnek szent köve, ki a világ üdvéért a tudománynak fényét lehelte szét a törökök kipusztítására. Könyörülj Urunk, Isteni tüzed segítse a mi kebleinket, hogy a te dicsőségedért hasonlóképpen legyünk képesek a művészet szentségeit szétterjeszteni...*”

E kézirattal írt könyvre azt lehet mondani, hogy az a szentmisék mintájára utánzott alkémista „mise”. (Melchior a világ 12 legnevezetesebb alkémistájának egyikeként szerepel egy Frankfurtban 1675-ben kiadott könyvben.) A mohácsi csata után Melchior szintén Prágába költözött. Ott 1531-ben kivégezték, mert egy cseh nemessel karöltve olyan tallérokat vert, melyek értéke a király tallérjainak értékét is felülmúlta.

Kolozsvári Cementes János titkos, latinul, de részben magyarul írt könyvének neve „*Boldogság, ki így él velem, mint én élek*”. **Izabella királynő** (1519–1559) őt bízta meg 1558-ban a nagybányai aranyverde és finomító felülvizsgálatával, ahonnan sok visszaélést jelentettek **János Zsigmond** fejedelemnek (1540–1571). Kolozsvári Cementes János később **Báthory István** feje-

delemnek részletes javaslatot tett az erdélyi aranybányák működésének növelésére. Íme egy idézet könyvéből: „*Recipe veress rezet és tedd eleven szénre és vess az rézre kénkövet és kőzsót keveset, és mikor a kénkő és só megemésztetett vedd az fogót és vedd ki a rezet és verd vékonyra a rezet az rútság lehull róla és léssen tenéked purgált rezed annak utána tedd a tigelumba és mikor megolvadt a réz vess 1 libra rézhez 1 uncia port... És vedd ki, öntsed egy szomorlóba és léssen olyan ezüst mindenütt, mint én te neked adtam...*”

Bánfihunyadi János Erdélyből Angliába került, ott tudóskodott vagy éppen alkémistáskodott. Mindenesetre Angliában tudósként kezelték, a londoni Gresham kollégiumban ugyanis matematikát és alkémiát tanított. Jó neve volt a világon Johannes Banfi Huniadesnek (1576–1646) is.

Lehetne még alkémistákat ismertetni. Az 1500–1600-as kor volt a fénykoruk Magyarországon. Szívesen fogadták őket a kastélyokban, s voltak arisztokraták, akik maguk kutatták az aranyat saját laboratóriumukban, de hát ezek csaltak vagy csalódtak. Egyre több bajt okozott az alkémia. Rendet kellett teremteni, s ezt az energikus **Mária Terézia** királynő (1717–1780) tette meg. 1768-ban jelent meg rendelete „*Minthogy felséges Asszonyunk kegyesen azt óhajtja, hogy a közjó szempontjából az összes alkémisták, bármiféle rangúak is, napfényre kerüljenek, mint akik az ország lakosait a nyereségszerzés különféle ürügyei címén becsapják és őket gyakran a tönk szélére juttatják és, hogy a laboratórium felállításától és segítőtársaknak az előbb említett műveletek céljaira való felfogadásától eltiltassanak, a családoknál ebből a forrásból eredő és más, gyakran szomorú példákon tapasztalt végromlásának elhárítása céljából: érceknek, fémeknek és félfémeknek magánúton való olvasztása, kiválása és vízkezelése ezennel megtiltatik. Ennek a tilalomnak a megszegői, ha külföldiek és nem nemesek, vagyonuk és a műveleteknél használt anyagok elkobzásán kívül bezárással büntessenek meg. Nemesek és mágánások másként büntetendők.*”

Hát persze nem egyik napról a másikra tűnt el az alkémia. Maradt még belőle. Annál is inkább, mert az Európában éledező felvilágosodás szellemét könnyű volt összehozni szabad szó-lással, ha úgy tetszik szabad kutatással. Éppen a bécsi magyar testőrségbe lopakodott be a megtiltott, és azért erősen megváltozott alkémia. **Báróti Sándor** (1735–1809) testőrtiszt és író életét töltötte ki az alkémia eredménytelen restaurációja, amiért 30 éven át küzdött. Báróti könyvet is írt, mely halála után jelent meg: „*A mostani adeptus vagyis a szabad kőművesek valóságos titka.*” **Kazinczy Ferenc** (1759–1831) leveleiben így írt róla: „*Maradjon a szegény Báróti a maga Alchemiájával, amely neki soha nem csinálja az aranyat.*” Testőrkollégája, **Kisfaludy Sándor** (1772–1844) így jellemezte: „*Báróti vénsége vagy természete miatt olyan csodálatos ifjúságot kerülő és leszóló, de az ifjúságtól elkerült és mindenki mást kikacagó, testre-lélekre nézve kellemetlen, s fösvény öreg alkémista volt, hogy mindenki kerülte.*”

Hát ennyit a magyar alkémiáról. **Kováts Mihály** (1762–1851), az első magyar nyelvű kémia-könyv szerzőjének (1807) munkájában írva vagyon: „*Az alchemiának semmi egyéb atyafisága nincs a chemiával, hanem hogy neveik hasonlók. Az igaz, hogy az alchemia anyja a chemiának, de mit tehet a leány, hogy az anyja bolond.*”

Azért még egy utolsó királyi epizód is történt alkémia ügyben: 1867. szeptember 11-én három dallamos nevű külföldi úr érkezett Bécsbe. **Antonio Jimenez Della Rosa**, maga szerint nyugalmazott mexikói rendőrfőnök, **Counte de Fresno y Landso** ny. spanyol ezredes és **Ronualdo Roccalini**, aki papként jelentkezett. Audienciát kértek a császár-királytól. Előadták, hogy birtokukban van egy olyan eljárás titka, melynek segítségével arany készíthető higanyból, csak tőke kellene a munkálatokhoz. Hajlandók az eljárást leírni és a munkát elvégezni. A császár kiadta az ügyet elbírálásra **Schröller** professzornak, a bécsi műegyetem kémiaprofesszorának, aki neves tudós volt, a vörös foszfort ő találta fel. A professzor meglepő módon támogatta az elképzelést. A kísérleteket elkezdték az urak, amihez folyamatosan pénzt kértek, egyre többet. Együttal több sikerről is beszámoltak. Már sikerült 100 gramm ezüsből 5 g aranyat előállítani, jelentették a hármasok. A császár átadta a kutatást a bécsi pénzverdének, s onnan 1869-ben minden feltűnés nélkül szép csendben áttették őket a határon. A dolgot egészen elhallgatták, az ügy csak az első világháború után került elő a Habsburgok titkos irattárából.

Biztosan vannak emberek, akik még ma is hisznek és kutatnak az alkémiában.